

PAPER DETAILS

TITLE: ARSIV BELGELERİ İLE II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ MÜZECİLİK FAALİYETLERİ

AUTHORS: Fatih RUKANCI,Hakan ANAMERİÇ

PAGES: 383-418

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/829433>

ARŞİV BELGELERİ İLE II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ MÜZECİLİK FAALİYETLERİ

MUSEUM ACTIVITIES IN THE LIGHT OF ARCHIVAL RECORDS IN THE REIGN OF ABDULHAMID II

Fatih RUKANCI*
Hakan ANAMERİÇ**

Özet

II. Abdülhamid dönemi kültürel ve sosyal faaliyetlerde yabancı ülkelerle diplomatik temasların yoğun olarak gerçekleştiği bir süreci de ihtiva etmektedir. Bilgi merkezlerinin kanıta dayalı tamamlayıcı kollarından biri olan müzeler toplumların kültürel birikimlerinin nesnel bir biçimde kanıtlandığı her tür bilgi kaynağını gözler önüne sermektedir. Bu anlamda müze kurma, tasarlama ve zenginleştirme zaman zaman ülkelerin ortaklaşa belirlemesi gereken bir stratejiyi de beraberinde getirmiştir. II. Abdülhamid dönemine ilişkin orijinal başvuru kaynakları olan arşiv belgeleri müzecilik faaliyetleri teması çerçevesinde taranarak tespit edilmiş ve seçilmiştir. Çalışmada söz konusu belgeler temelinde müzecilik alanıyla ilgili olarak uluslararası ilişkiler, müze kurma faaliyetleri, müzelerin tür ve nitelikleri gibi konulara ilişkin tespitler ve açıklamalar yapılacaktır. Böylelikle yakın tarihimizde kırılma noktalarından birçok olayı içeren II. Abdülhamid dönemine ilişkin müzecilik çalışmalarının mercek altına alınması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Müzecilik, Müzecilik ve Diplomasi, Osmanlı Müzeciliği, II. Abdülhamid Dönemi, Müze-i Hümayûn

Abstract

Abdülhamid II period also includes a period of intensive diplomatic contacts with foreign countries in cultural and social activities. One of the complementary branches of information centers based on the evidence, museums reveal every kind of information source that objectively proves the cultural accumulation of societies. In this sense, museums, designing and enriching have brought together a strategy that should be determined jointly by the countries from time to time. Records, the original reference sources for the period of Abdülhamid II, were identified and selected in the context of museum activities. On the basis of the documents, the declaration will provide details and clarifications on issues related to the field of museology such as international relations, museum building activities, types and qualities of museums.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, frukanci@gmail.com

** Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, hakananameric@gmail.com

Thus, it was aimed to examine museology studies in Abdülhamid II period which includes many crucial events in our history.

Keywords: *Museology, Museology and Diplomacy, Ottoman Museology, Abdulhamid II Era, Ottoman Imperial Museum*

Giriş

Osmanlı Devleti kadim uygarlıkların sayısız eser bıraktığı bir coğrafya üzerinde yer almaktaydı. Bu topraklar ekonomik ve siyasi yönlerden stratejik olmalarının yanı sıra barındırdıkları tarihi eserler bakımından da önem verilmesi gereken bir coğrafyaydı. Yunanistan, Anadolu, Mısır, Suriye, Irak, İran, Akdeniz Adaları tarihin hemen her döneminde insanlığa gereksinim duydukları her türlü soyut ve somut kültürel mirası kazandıran bir özelliğe sahipti. Bu topraklar üzerinde XIX. yüzyıla kadar siyasi egemenlik kuran Osmanlı Devleti'nin sözü edilen bölgelerdeki eski eser -âsâr-ı 'atikâ- ile ilgilenmeye başlaması, Fethi Ahmed Paşa'nın 1846'daki eski silah ve eserler için oluşturduğu sergilerin müzeye dönüştürülmesi ile başlamış olmasına rağmen daha örgütlü ve profesyonel anlamda 1860'lı yıllar olmuştur. Önceleri Avrupalı -Batılı- gezgin, diplomat ve araştırmacıların -misyonerlerin- seyahat notları, günlükleri ve mektuplarında bahsedilmeye başlayan merak/farkındalık daha sonraları yurtiçi ve dışında yayınlanan monograflarla devam etmiş ve nihayet beklenen kapsam ve içerikte olmasa da 1869'da *Âsâr-ı 'Atikâ Nizâm-nâmesi* ile resmîyet kazanmıştır.¹ Ancak Akın ve Çal'ın da ifade ettiği gibi kısa sürede hazırlandığı dikkat çeken ve sadece 7 maddeden oluşan nizamname incelendiğinde vurgunun daha çok arkeolojik çalışmalar üzerinde yoğunlaştığı ve buna bağlı düzenlemelerin odak noktasında kazıların gerçekleştirilme yöntemi, kazılardan elde edilen eserlerin hukuki durumu, kaçakçılığın engellenmesi, saklanması, korunması, toprak altı ve üstündeki eserlerin durumu vb. olduğu görülebilmektedir (Akın, 1993, 237; Çal, 1997, 392). Bu gelişmelerin yaşanması ile söz konusu eserlerin nerede ve nasıl depolanacağı gündeme gelmiş ve "müze"leşme adımları da atılmaya başlamıştır. 1866-1869 yılları arasında İstanbul'da kurulmaya çalışılan Müzehâne ve Aya İrini Müzesi hem mekân ve eser hem de müzecilik anlayışı bakımından istenilen ve beklenen seviyede olmamıştır (Akın, 1993, 239). Nizamname ile birlikte resmî bir hüviyet kazanan müzecilik, 1869'da Müze-i Hümayûn'un açılmasıyla yeni bir süreç içerisine girmiştir. Ancak 1869'da yürürlüğe giren nizamnamenin kısa sürede etkisizliği daha da önemlisi devlet kontrolünün yetersizliği anlaşılmıştır. Geçen 5 yıllık süre içinde kaçak, usulsüz ve yasal boşluklardan faydalanılarak gerçekleştirilen 'kazı'ların,

¹ Bakınız; *Takvim-i Vekâyi Tertib-i Evvel* No:2053 1 Şubat 1284 - 1 Zilk'ade 1285 (13 Şubat 1869).

artması ve dönemin siyasi olumsuzlukları daha koruyucu bir yasal düzenlemenin yapılmasını zorunlu kılmıştır. 1874'te yenilenen, konuyla ilgili belge ve çalışmalarda "nizâm-nâme-i cedid" olarak da bilinen düzenleme, öncekine göre özellikle eski eser tanımı, kazı ve araştırma hakkı, eserlerin mülkiyeti, yurt dışına çıkarılma koşulları açısından daha dikkatli hazırlanmış ancak yabancı etkisi sürmüştür. Philipp Anton Dethier'in ardından 1881'de kariyer ve tecrübe açısından da yeterli olduğu aşikâr olan Osman Hamdi Bey'in müze müdürlüğüne tayini, hem yabancı müze müdürlerinin sonu olmuş; hem de onun tarafından hazırlanan 1884 tarihli nizamname ile 1869 ve 1874 tarihli düzenlemelerdeki aksaklık ve boşluklar giderilerek, devlet malı/mülkiyeti ile Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu ve son yüzyılda kabullendiği kültürel miras kavramına dayalı -Alman baskısının hafifletildiği- yeni bir dönem başlamıştır (Cezar; 1995, 253-256; Gerçek, 1999, 107-117, 265-291; Karaduman, 2004, 80).

Müzelerin eski eserleri sergilemek ve/veya depolamanın yanı sıra onlar üzerinde bilimsel araştırma, analiz ve incelemelerin yapıldığı bilimsel/akademik kurumlar olduğu unutulmamalıdır. Bu bilimsel/akademik süreç, elbette ki eserlerin keşfedilip gün yüzüne çıkarıldığı farklı coğrafyalardaki uygarlıkların tanıtımında, benzerlik ve farklılıklarının ortaya konmasında birbiriyle ilişkili birden çok uzmanlık alanını da bir araya getirmektedir. Eserleri insanlık tarihine kazandıran uygarlıkların hemen her türlü ürününden oluşan eserler üzerinde araştırma yapmak için dil, tarih, coğrafya, antropoloji, arkeoloji, edebiyat, etnoloji, teoloji gibi bilimler ve daha sonra eser/obje üzerine yoğunlaşan paleografya, nümizmatik, arma bilim, şecere, toponimi, antroponim(i) gibi daha özel uzmanlık alanları gelişme göstermiştir. Bunların gelişmesi müzecilik ve müzeler için ortak çalışmalar, bilgi alış-verişi, sergi çalışmaları, karşılaştırmalı çalışmalar ve bilimsel etkinlikler bakımından yeni iletişim ve diplomasinin oluşmasına neden olmuştur.

Osmanlı Devleti de Müze-i Hümayûn'un açılmasıyla hem sınırları içerisindeki arkeolojik buluntuların hem de kendi kültürel mirasının incelenmesi/araştırılması için ilişkide bulunduğu devletler ile müzecilik alanında ciddi bir işbirliği ve diplomasiye başlamak durumunda kalmıştır. Bu bağlamda çalışmada Osmanlı Devleti'nde müzecilik tarihinden ziyade, söz konusu gelişmeler ışığında dönemin önemli müzeleri ile yapılan ortak çalışmalar, obje/nesne üzerine odaklanan araştırma/analiz çalışmaları, obje/nesne değişimi, bilimsel/akademik destek ve eski eser değişimi/hediyeleşmelerinden bahsedilecek ve dikkat çekici örnekler belgeleri ile verilecektir. Çalışmanın tarih kapsamı ise müzeciliğin diğer

dönemlere göre daha faal olduğu, kurumsallaştığı ve bir politika ekseninde yürütülmeye çalışıldığı II. Abdülhamid dönemidir.

Çalışma kapsamında belgelerde ismi geçen kurumlarla elektronik posta aracılığıyla iletişim kurularak söz konusu eserlerin günümüzdeki durumları ve bulunduğu mekânlar da belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, Berlin ve Bonn'da şubeleri bulunan Museumsstiftung Post und Telekommunikation (Museum für Kommunikation Berlin), İsveç Ulusal Müzesi (Nationalmuseum), İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Askeri Müze ve Staatliche Museum zu Berlin'e belgelerde geçen olay, kişi ve objelerle ilgili sorular yöneltilmiştir.

II. Abdülhamid Dönemi Müzecilik Faaliyetlerine Farklı Örnekler

II. Abdülhamid döneminde müzeciliğin gelişiminde elbette bakış açısının da önemi olduğu açıktır. Bu dönem müzeciliğine yönelik çalışmalarda genellikle değinilen konunun “eski eserlerin korunması” bağlamında ele alındığı görülmekle birlikte, konunun XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişme gösteren siyasi, bilimsel ve kültürel gelişme ile de doğru orantılı olduğu açıktır. Dönemin büyük devletlerinin siyasi ve ekonomik üstünlüklerini askeri ve diplomatik yollar yanında “bilgi” ile de sağlamaya çalıştıkları XIX. yüzyıl, bilginin depolandığı ve kullanıma sunulduğu hatta yerleştirilmeye çalışıldığı bir dönemi de ifade etmektedir. Bilginin sağlanması da askeri ve siyasi kurumlar ile değil genellikle bilgi kaynaklarının depolandığı ve zengin derme/koleksiyonları ile rekabete giren kütüphane, arşiv ve müzeler aracılığıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Kendine ait kütüphane ve müzesi olduğu bilinen II. Abdülhamid'in müzeye olan şahsî ilgisini büyük olasılıkla 1867'de amcası Abdülaziz ile yaptığı ve bu tür kurumları görme, ziyaret etme ve inceleme fırsatını bulduğu Avrupa Seyahati sırasında kazanmış olabileceği düşünülebilir (Shaw, 2004, 102). Ayrıca her ne kadar birçok çalışmada bu dönemde durağan bir politika ve yoğun bürokrasinin varlığına işaret edilse de “kültür” konusunda önemli çalışma ve eserlerin yapıldığı da açıktır. Yine bu dönemde kültür işlerinin Avrupa'daki örnekleri gibi bir imparatorluk-kraliyet hüviyetinde gerçekleştirildiği ve bu bağlamda kapsayıcılık ile himayenin ön plana çıkarıldığı da dönemin ilgili kurumlarının isim ve işleyişlerinden rahatlıkla anlaşılabilmektedir.

1872 yılında kısa bir aradan sonra Müze-i Hümayûn² ile tekrar başlayan müzecilik faaliyetleri 1881 sonunda müzeye müdür olarak atanan³ Osman Hamdi Bey döneminde (1881-1910) bilimsel/akademik bir hüviyet de

² Bazı belgelerde Müzehâne, Müze-i 'Osmânî ya da Müzehâne-i 'Osmânî olarak da anılmaktadır.

³ Bakınız; Y.EE 72-162 (4 Şaban 1298).

kazanmış, modern müzecilik faaliyetleri konusunda günümüze ciddi tecrübeler aktarmıştır. Öyle ki kendisine ait iki adet günlüğün 1880'ler başına ait olduğu tahmin edilen birinde 1891'de inşası tamamlanan Müze-i Hümayûn'un ana binasının ön cephesinde yer alan kitabede kûfi hatla yazılı olan "Âsâr-ı 'Atikâ Müzesi" ibaresi kendisine aittir, hatta bu tasarım 1882 yılından itibaren müzenin yazışmalarında kullanılan belgelerde de "antet" olarak kullanılmıştır (Eldem, 2015, 381-382). İlk kez 1869'da hazırlanan, 1874'te dönemin müze müdürü Philipp Anton Dethier'in önerileri doğrultusunda yenilenen 1884'te Osman Hamdi Bey'in müdürlük görevi sırasında tekrar ele alınıp genişletilen *Âsâr-ı 'Atikâ Nizâmname'si*⁴ eserlerin güvenliği ve ülke dışına çıkarılamayacağı vurgulayan 'devlet mülkiyeti'ne dayalı bir düzenleme olmuştur.⁵ Eski eserlerle ilgili kazılar, çalışmalar ve incelemelerle yetkilendirilen Müze, bu tarihten sonra çalışmalarına hız vermiş, Cumhuriyet dönemine kadar Avrupa'da da ses getiren kazı ve sergi çalışmalarına imza atmıştır.

Müze-i Hümayûn, yenilenen nizamname ile Osmanlı devleti sınırları içerisinde ve siyasi olarak kendine tabi yerlerde müzecilik faaliyetlerini Hariciye, Maarif ve Dâhiliye nezaretleri ile koordineli olarak devam ettirmiştir. 1882'den itibaren fiili olarak Osmanlı Devleti'nden ayrılan Mısır, önemli bir arkeolojik bölgedir. XIX. yüzyılın başlarında Fransızların yoğun çaba ve girişimleri ile Mısır'ın eski ve zengin bir uygarlığa sahip olduğunu ortaya koymuştur. Mısır'ın bu zengin tarihi ve kültürel varlıkları ile yaklaşık 370 yıl hüküm sürdüğü Osmanlı Devleti de Müze-i Hümayûn ile ilgilenmeye başlamıştır.

9 Haziran 1885 (28 Mayıs 1301 - 26 Şaban 1302) tarihli ve Müzehâne-i Osmani Müdürlüğü'nün Hazine-i Hassa-i Şâhâne Nezaret-i Celilesi'ne gönderilen yazıda Mısırlı tacirlerden olan Abdullah Paşazade Mehmed Bey tarafından Müzehâne-i 'Osmânî'ye konulmak üzere kadim sandıklarıyla beraber yine Mısırlı tacirlerden Ragıp Salhani Efendi aracılığıyla Mısır'dan gönderilen 4 adet mumya Padişahın Mayıs 1301 (Mayıs/Haziran 1885) tarihli emriyle Müze-i Hümayûn'a ulaşmış ve sergilenmesinden büyük memnuniyet duyulmuştur. Müzede yapılan incelemede gönderilen mumyalardan ikisinin erkek diğer ikisinin de kadın mumyası olduğu belirlenmiştir. Erkek mumyaların sandıkları üzerindeki bazı alametlerden (sembol/işaret/resim vb.) anlaşıldığı üzere halktan büyük olasılıkla "zürra" (tarım ile uğraşan, çiftçi) taifesinden olduğu zannedilmektedir. Sandıklar yekpare ağaçtan olmayıp (5-6 parça çitlembik tahtasıyla tutturulmuştur) üzerindeki hiyeroglif hattı adi bir

⁴ Bakınız; *Düstur I. Tertib* c.3 Matba'a-i 'Amire, İstanbul, ss. 426-431.

⁵ Bakınız; *Zeyl-i Düstur* c.4 Matba'a-i 'Osmâniyye, İstanbul, ss. 89-97.

surettedir, üzerine rügan (parlatıcı) çekilmemiştir. Mumyalanma tekniğı ise üçüncü derece kişiler (varlıklı-asil olmayan) için uygulanan bir tekniktir. Sandıkların içindeki eşya, put, skarabe⁶ tabir edilen akikden ve madenden yapılmış böcek resimleri tespit edilmiş ise de bunların ne anlam ifade ettiğı belirlenememiştir. Diğer iki adet kadın mumyası yekpare ağaçtan imal edilmiş olup, içinde ve dışında renkli yazılar dikkati çekmektedir. Sandıkların içindeki ise gerdanlık, bilezik gibi tezyinatlı eşyalara rastlanmamıştır. Kıyafetlerinin üzerlerinde muntazam olarak yontulmuş biri esmer diğeri sarıya yakın iki kafa bulunmaktadır, birinin elleri göğsü üzerine uzatılmış, diğerrinin elleri göğüsleri üzerinde kavuşturulmuş vaziyettedir. Erkek mumyalarının sandıkları 1,85 cm. uzunluğunda omuz genişliğı 58 cmdir. Kadın mumyalarının sandığının uzunluğı 1,90 cm. genişliğı 50 cm. olduğı ölçülmüştür. Mumyaların üzerindeki yazıların Avrupalı uzmanlara okutulduktan sonra mumyaların kimler olduğı ve ne zamana ait olduğına dair bilgiler verilecektir.

Yukarıdaki belgenin özetinden de anlaşılacağı gibi mumyalar üzerinde ciddi bir antropolojik, etnolojik ve arkeolojik tetkik ve ölçümler yapılmıştır. Bu da müzenin söz konusu dönemde Mısır uygarlığına ait araştırma yapacak bir kadrosu olduğı ve hatta dolaylı olarak konuyla ilgili literatürü barındıran bir kütüphanesi dahi olduğı sonucuna varılabilir. Burada görülen eksiklik mumyalara ait sandıklar üzerindeki -büyük olasılıkla hiyeroglif- yazının deşifresi konusundaki hiyeroglif uzmanı eksikliğidir. Bunun da giderilmesi için İdâre-i Sanayi'-i Nefise'den Hazine-i Hassa-i Şahane Nezaret-i Celilesi'ne gönderilen 13 Haziran 1885 (1 Haziran 1301- 29 Şaban 1302) tarihli bir diğerr yazı ile müze müdürü Osman Hamdi Bey söz konusu mumyaların kimler olduğı ve ne zamana ait oldukları hakkında Avrupalı hiyeroglif uzmanlarından edineceğı bilgileri ulaştıracacağını, araştırmanın devam ettiğini bildiren bir belgedir (EK 1/1 - 1/2).⁷ Her ne kadar mumyalar ile ilgili yazışma Mayıs/Haziran 1885'te yapılmışsa da sandukaların Müze-i Hümayûn'a gelişi 1882'deki İngiliz ilhakı öncesinde olmalıdır. Yapılan bu inceleme günümüzde bir belge, bilgi kaynağı veya obje/nesneyi nitelemek üzere belirlenen tür, malzeme bilgisi, tarihi/dönem, kondisyon, fiziksel ölçüler, renkler, tasvirler gibi tanımlama alanı(ları) "metadata"nın belirlenmesi sürecinin de gerçekleştirildiğini göstermektedir.

Mumyalarla ilgili akademik çalışmalarda herhangi bir bilgiye rastlanmamasına rağmen Milliyet Gazetesi'nin 23 Ekim 2018 tarihli sayısında

⁶ Re-enkarnasyonu simgeleyen eski Mısır'ın tılsımlı böceğidir.

⁷ Y. MTV 18-35, 26 - 29 Şaban 1302. <http://www.milliyet.com.tr/%C4%B1stanbul-arkeoloji-muzesi-nde-bulunan-7-efsane-lahit--molatik-9756/>

yayınlanan “7 Efsane Lahit” adlı firkada (köşe yazısı) Tabnit Lahdi’nden bahsedilirken müzede bulunan diğer 4 mumyadan farklı özelliklere sahip olduğu ifade edilmiştir (7 Efsane Lahit)⁸. Konuyla ilgili 15 Kasım - 19 Aralık 2018 tarihleri arasından İstanbul Arkeoloji Müzeleri ile yapılan yazışmalar sonucunda, müzede 4 adet Mısır menşeli mumya bulunduğu, bunlardan iki adedi erkek, iki adedinin ise kadın olduğu öğrenilmiştir. Mumyalardan iki tanesinin (1 erkek ve 1 kadın) geliş tarihi bilinmemekte, diğer iki tanesinin ise 1894 yılında Müze’ye geldiği ifade edilmiştir. Söz konusu mumyaların fiziksel yapılarının genel olarak günümüze dek iyi korunmuş olduğu, üzerindeki sargı bezleri ve özel mumyalama tekniğinden dolayı detaylı inceleme yapılamadığı belirtilmiştir. Ayrıca belge özetinde özellikle vurgulanan “hiyerogliflerin okunması için yurtdışından destek alınması” ile ilgili olarak müze idaresince herhangi bir yazışmanın yapıp yapılmadığı hakkında müze arşivinde yapılan araştırmada herhangi bir bilgiye ulaşılamamış olduğu bildirilmiştir.⁹ Ancak verilen bu bilgiler ile konuyla ilgili sınırlı sayıdaki kaynaktakiler arasında farklılıklar bulunmaktadır. İstanbul Mahmud Bey Matbaası’nda 1317’de (1900) Maarif Nezâreti’nin emriyle Müze-i Hümayûn tarafından hazırlanarak basıtırılan *Âsâr-ı Mısriyye Kataloğu*’nda yapılan incelemede, müzede bulunan mumyaların Grebaut’nun 1891’deki kazılarında elde edilenler olduğu belirtilerek yukarıdakilerden hiçbir bahis yoktur. Hatta yine bu katalogda müzeye yapılan bağışlardan bahsederken Abbas Paşa’nın 1309 (1891)’de [Eugène] Grébaut’un¹⁰ bulduğu mumyalara atıf yapılmıştır. 1310’da Alman sefiri Radovic’ten alınan koleksiyonda da mumyalardan bahsedilmektedir. Sadece 1301 (1883-84)’te İbrahim Paşa’nın 186 parçalık koleksiyon hediye ettiği belirtilmiş ancak içeriğinden bahsedilmemiştir. Katalogda 868-886 numaralı sandukanın nerede bulunduğu belli değildir ve müzenin eski eşyalarından olduğu notu vardır. 894 numaralı sandukalardaki mumyanın da nerede ve ne zaman bulunduğu belli değildir. Katalogda yer alan diğer harici ve dâhili sandukalardaki mumyalar 1891’de Grebaut’nun Deyru’l-baharî’de keşfettiği mumyalardır (Âsâr-ı Mısriyye Kataloğu, 1900: 12-21). Bu güncel ve retrospektif bilgilerden yola çıkarak Mayıs/Haziran 1885’te (1302) yapılan yazışmalarda müzeye getirildiğinden bahsedilen mumyalar hakkında -en

⁸ Söz konusu gazete haberi Tabnit Lahdi dışında İstanbul Arkeoloji Müzeleri’nde bulunan mumyaların sayısı hakkında gönderme yapması açısından değerlendirilmiştir. Sayda Kralı Tabnit’in lahdi dışında 4 mumya / mumya sandığı olduğu bilgisi, müzeye gönderilen mumyalara ilişkin belgede geçen ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri ile yapılan elektronik posta yazışmalarında verilen sayı ile örtüşmektedir.

⁹ 19 Aralık 2018’de İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü’nden alınan e-posta.

¹⁰ Eugène Grébaut (1846-1915), 1883-1892 yılları arasında Kahire’deki Institut Français d’Archéologie Orientale ve 1886-1892 yılları arasında Département des antiquités égyptiennes yöneticiliği yapan Fransız Egyptolog.

azından 1 erkek ve 1 kadın olmak üzere 2 adet olduğu dışında- net bir bilgiye erişilememiştir.

Müze-i

Hümâyûn'un Mısır ile ilgili bir diğer girişimi, Osmanlı-Mısır-Fransa-İngiltere ilişkileri açısından önemlidir. Bilindiği üzere 1798-1801 Osmanlı Fransız Savaşı'nda Fransızlar'ın Piramitler Savaşı'nı kazanarak Kahire'yi işgali ile başlayan muharebelerin ardından Mısır'daki Fransız varlığından kendi siyasi ve ekonomik çıkarları açısından rahatsızlık duyan İngilizler, savaşın başından itibaren Osmanlı Devleti ile ittifak yaparak 1798 ve 1799'da Abukır'daki deniz ve kara muharebelerinde

Fransızları yenilgiye uğratmışlardır. 1798'de yapılan Abukır Deniz Savaşı'nda (Nil Savaşı)

Resim 1 Horatio Nelson

Luigi Acquarone, 1888
National Portrait Gallery (NPG785)¹¹

Fransız donanmasını mağlup eden Amiral Horatio Nelson bu başarısı ile sadece İngiltere'de değil Osmanlı Devleti'nde de takdir gören bir figür olmuştur. İşte bu vesile ile savaşın komutanı Nelson'un zafer sonrasında İtalyan ressam Leonardo Guzzardi 1799'da kanvas üzerine yağlı boya bir tablosunu yapmış, aynı yıl içinde bu tablonun aralarında küçük farklılıkları

¹¹ Bakınız, <https://www.npg.org.uk/collections/search/use-this-image.php?mkey=mw04636>

olan 4 kopyasını daha tamamlamıştır.¹² Osmanlı Devleti için de askeri ve siyasi olarak önemli bir yere sahip olan Amiral Horatio Nelson'un söz konusu bu tablosu 1881'de İstanbul'a gelerek II. Abdülhamid'in ressamlığını da yapan Luigi Acquarone (1800-1896) tarafından 1888'de büyük oranda aslına uygun olarak yeniden yapılmıştır (üstte). Bu tablo II. Abdülhamid tarafından 1888'de Londra Müzesi'ne (British Museum) hediye edilmiştir. 17 Mart 1888'de Tasavir-i Milliye Müzesi müdürü Vikont Harding'in¹³ dönemin İngiltere başbakanı Lord Salisbury'e¹⁴ gönderdiği ve 22 Mayıs 1888'deki cevabî mektupların tercümesinde tablonun British Museum'a hediye edilmesinden ve sergilenmesinden duyulan memnuniyet dile getirilmektedir. Her iki mektubun tercümesi 7 Haziran 1888'de (26 Mayıs 1304) Londra Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilmiştir (EK 2/1 ve 2/2).¹⁵ Bu jest, 1882'de İngiltere'nin Mısır'ı ilhakı sonrasında II. Abdülhamid'in izlediği denge ve savaştan uzak durma odaklı dış politikasının göstergelerinden biri olarak da değerlendirilebilir.

19. yüzyılın ortasından itibaren hızlı bir gelişme gösteren müzecilik, sadece arkeolojik malzemelerin değil farklı içerik, fiziksel özellik ve amaçlar için hazırlanmış malzeme/materyal için de teşhir olanakları ve koleksiyon oluşturmaya olanak sunmuştur. Her ne kadar 20. yüzyılın ortalarına kadar müzecilikte malzemenin tasnifine yönelik standartlar oturtulamamış olsa da malzemeye yönelik özel koleksiyonlar/dermeler oluşturulmaya başlamıştır. Kurumlar kendi müzelerini de açmaya başlayarak koleksiyonlarını geliştirmeye ve bunun için değişimlere başlamışlardır. Bu malzemelerin başında bireysel koleksiyonları da yapılan pul (genellikle posta pulu), kâğıt para (banknot) ve sikkeler gelmektedir. 7 Eylül 1891'de (3 Safer 1309) II. Abdülhamid kitap ve süreli yayınlardan farklı olarak kendi padişahlığına kadar geçen sürede tedavüle çıkarılan pulların ciltlenerek 2 takım halinde

¹² a. "Horatio, 1st Viscount Nelson (1758-1805)", 1799, 65x50,1 cm., *Government Art Collection No: 15080* [1980'de Christie's Müzayede Evi'nden satın alınmıştır], b. "Horatio Nelson (1758-1805)", 1799, 216x129 cm., *Britannia Royal Naval College No: A104* [1918'de Sir Robert Harmsworth tarafından 1916'da Beaumont Savaşı'nda ölen kuzeni Teğmen V. S. T. Harmsworth anısına bağışlanmıştır], c. "Rear Admiral Horatio Nelson (1758-1805)", Baron Nelson of the Nile", 1798-99, 83,8x50,8 cm., *National Maritime Museum No: BHC2895*, d. "Rear Admiral Horatio Nelson (1758-1805)", Baron Nelson of the Nile", 1798-99, 213,5x116,5 cm., *National Maritime Museum No: BHC2896*, e. "Admiral Nelson (1758-1805)", 1799, 82x48 cm., *Defence Academy of the United Kingdom No: PCF14*. Bakınız; <https://artuk.org/discover/artworks/admiral-nelson-17581805-42716>.

¹³ Charles Hardinge (1822-1894) İngiliz politikacı, Chairman of Trustees of the National Portrait Gallery (1876-1894), Trustees of the National Gallery (1874-1894).

¹⁴ Robert Arthur Talbot Gascoyne-Cecil (1830-1903), İngiliz siyasetçi.

¹⁵ Y.A.HUS 214-67.

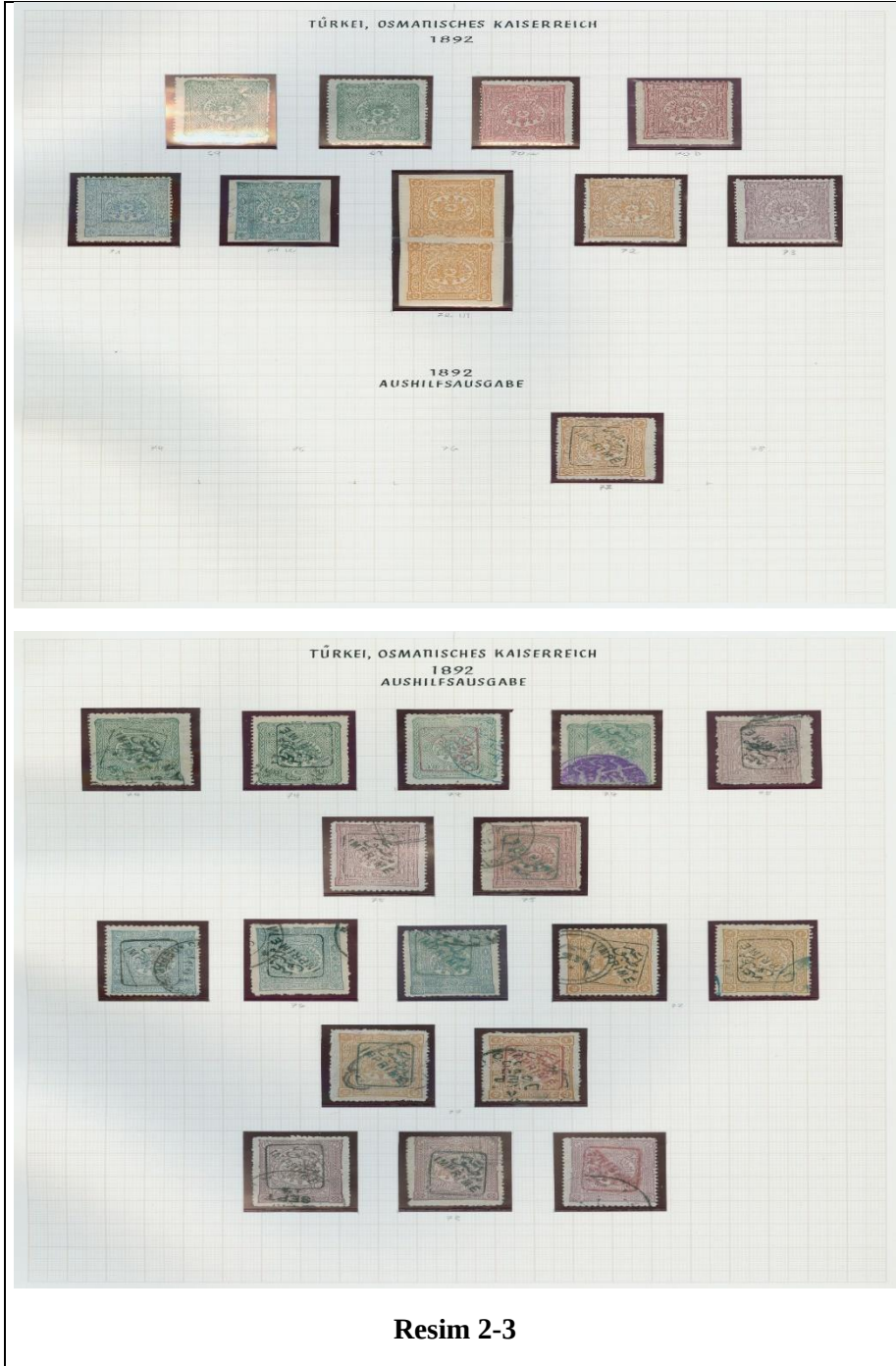
Library of Congress'e gönderilmesini Maliye Nezareti'nden istemiştir.¹⁶ Yaklaşık 1 yıl sonra 8 Ekim 1892'de (26 Eylül 1308-17 Rebiü'l-evvel 1310) Posta Telgraf Nazırı tarafından kaleme alınan yazıda Müzehâne'ye konulmak üzere Osmanlı Devleti'nde artık tedavülde olmayan eski pulların her birinden 10'ar adet istendiğinin Telgraf ve Posta Muavini Karol Efendi tarafından ifade edildiği söz konusu koleksiyonun hazırlanarak gönderilmesi için izin istendiği belirtilmektedir. 11 Ekim 1892 tarihinde Mabeyn Başkâtibi Süreyya Bey tarafından yazılan cevabî yazıda, söz konusu pulların tertibi ve Almanya Posta İdaresi'ne ait müzeye gönderilmesinin uygun görüldüğü belirtilmiştir (EK 3).¹⁷ Almanya Posta ve İletişim Müzesi (Museumsstiftung Post und Teleommunikation - Museum für Kommunikation Berlin) ile 9 Ocak - 14 Şubat 2019 tarihleri arasında elektronik posta aracılığıyla yapılan yazışmalar sonucunda 1892 yılında gönderilmiş olan pulların bir bölümünün müzenin Bonn'da bulunan şubesinde yer aldığı ve diğer ülkelerin pulları ile birlikte bir kataloğunun hazırlandığı bilgisi alınmıştır¹⁸ (Bakınız Resim-2 ve Resim-3).¹⁹

¹⁶ Y. MTV 54-8.

¹⁷ Y.MTV 68-66.

¹⁸ Museumsstiftung Post und Teleommunikation Filateli Arşivi Müdürü Dr. Andreas Hahn'dan alınan elektronik postalar.

¹⁹ Resim 2 ve Resim 3'te yer alan posta pulları 10 Mart 1892'de tedavüle çıkarılan Tuğralı ve İmparaatorluk Armalı Osta Pulları olarak adlandırılmaktadır. Bu pullar 6 farklı değer ve renktedir. Bakınız; İSFİLA Türk Pulları Kataloğu: Turkish Stamps Catalogue 1863-2013. Hazl.: M. Ziya Ağaoğulları ve M. Bülent Papuçcuoğlu, 2014, s. 23-24, 82.

Osmanlı - Türk müzecilik faaliyetlerinin ilk örneği olarak kabul edilen askeri müze -Darü'l-eslihâ, Eslihâ-yı 'Atikâ Müzesi, Müze-i 'Asker-i Hümayûn- 18. yüzyılın ilk çeyreğinden beri varlığını çeşitli isim ve mekânlarda sürdürmüştür. Ateşli silahlardaki gelişme hem taktiksel hem de teknolojik açıdan silahlı kuvvetlerin teçhizat ve üniforma olarak da yeniden yapılanmasını gerektirmiştir. 20. yüzyıla girilirken yaşanan bu gelişmeler askeri müzelerin de koleksiyonlarını bu yönde geliştirmelerini müzecilik açısından zorunlu kılmıştır. Örneğin 1916'da kaldırılan Yeniçeri sınıfının kullanmış olduğu askeri teçhizat yeniden yapılarak Müze-i 'Asker-i Hümayûn'a konulmuştur (Shaw, 2004: 274). 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı ordusunda da üniforma kullanılmaya başlamış, Tanzimat dönemi ile birlikte Avrupa ülkelerinin ordularından büyük oranda etkilenilmiş, 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ise örnek alınan kıyafetlere kendi özelliklerini yansıtmış ve özgünleştirmiştir. Bu süreçte daha önce farklı müze malzemeleri, Avrupa'nın önde gelen müzelerine hediye edilmiş veya değişim yoluyla gönderilmiştir. Bunlar arasında büyük devletlerin askeri/silahlı güçlerini, askerlik bilgilerini, teknolojilerini ve farklılıklarını simgeleyen silahlı kuvvetlerin çeşitli sınıflarına ait silah, teçhizat ve üniformalar da bulunmaktadır. Müzecilik faaliyetleri arasında belki de en kapsamlı olanı askeri teçhizat ve kıyafetler ile gerçekleştirilenlerdir.

1897'de dönemin Berlin Büyükelçisi Ali Galib Bey imzalı 2 Mart 1897 (28 Ramazan 1314 - 18 Şubat 1312) tarihli belgede, ilk Alman İmparatoru Kaiser I. Wilhelm'in (1797-1888) doğumunun 100. yılı münasebetiyle kurmuş olduğu silah müzesine Osmanlı ordusuna ait eski silahların hediye olarak gönderilmesinin müzenin koleksiyonun geliştirilmesinde önemli bir jest olacağı müze müdürü tarafından belirtilmektedir. Her ne kadar Ali Galib Bey tarafından müze müdürünün sözlü dileği olduğunu iletilmiş olsa da silahların bu müzeye gönderilip gönderilmediği konusu belgesel tarama sonucunda netleştirilememiştir. Bahsedilen müze, 1876'da silah deposu -armory- olarak I. Wilhelm tarafından kurulan ve 1897'de II. Wilhelm tarafından müzeye dönüştürülen bina olmalıdır.²⁰ Binanın müzeye dönüştürülmesi, yaş günü kutlamaları ve Ali Galib Bey'in önerisindeki eş zamanlılık olaylar arasında bir örüntü olabileceğini akıllara getirmektedir. Sonuç net değilse de müzelere yönelik gelişmelerin yakından takip edildiği/ettirildiği bu ve benzeri belgelerde açıkça görülmektedir (EK 4).²¹

Almanya ile padişah Abdülaziz döneminden itibaren sürdürülen siyasi ve ekonomik ilişki, 19. yüzyılın son çeyreğinde arkeoloji özellikle de Bizans -

²⁰ Militärhistorisches Museum - Militärhistorisches Museum der Bundeswehr.

²¹ Y.PRK.EŞA 26-32 (28 Ramazan 1314).

Helen eserleri üzerine odaklanmış hatta Mısır krizine kadar İngiliz arkeologlar da Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde önemli kazılar gerçekleştirmiştir. Demiryolu politikaları ile de paralel olarak ilerleyen bu ilişki, Almanya'nın 1867'de Bergama'da özel izinle başlattığı arkeolojik kazılarla somut bir hal almıştır. Her ne kadar konuyla ilgili bir kısım literatürde buluntuların yurtdışına kaçırıldığı ifadeleri kullanılsa da söz konusu kazıların nasıl yapılacağı ve ortaya çıkarılan buluntuların ne şekilde muameleye tabi tutulacağı iki ülke arasında mutabakata varılan anlaşma, ruhsat ve izinlere tabidir. Bu anlaşmalarla ilgili yazışmalara Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi fonundan erişilebilmektedir. Bu belgelerden dikkat çekici olanlardan biri de Berlin Müzesi direktörü Theodore Gerhard Wiegand'ın girişimleri ile gerçekleştirilen “gizli” antlaşmadır. 1884'te yenilenen Âsâr-ı 'Atika Nizâm-nâmesi ile arkeolojik faaliyetleri Maarif Nezareti'nce büyük ölçüde kısıtlanan Almanya, bu engeli ortadan kaldırmak amacıyla II. Abdülhamid ve II. Wilhelm arasındaki “yakın iletişimi” de kullanarak hafifletmeye çalışmış ve büyük ölçüde de başarılı olmuştur. İttifakları güçlendirmek amacıyla yapılan bu hamleleri de iyi bir fırsata çeviren Alman yetkililer, 1897'de Osmanlı-Yunan savaşı sonrasındaki barış görüşmelerinde Fransa ve Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ni desteklemesi avantajını da antlaşmanın Almanya lehine yapılması yönünde değerlendirmişlerdir. Maarif Nezareti ve Müze-i Hümayûn müdürü Osman Hamdi Bey'in itirazlarına rağmen “antlaşma” Ekim 1899'da imza edilmiştir. Hariciye Nezareti'ne 3 Aralık 1899 tarihinde Almanya Büyükelçiliği'nden gönderilen “takrir-i şifahinin” tercümesinde; Berlin Müzesi tarafından ruhsatlı olarak icra edilen kazılarda ortaya çıkacak eserlerden yarısının hükümet-i seniyyeye -Müze-i Hümayûn'a- diğer yarısının Berlin Müzesi'ne ait olacağı hakkındaki 27 Kasım 1899 (15 Teşrin-i Sani 1315) tarihli irade-i seniyyenin kendilerine ulaştığını ve izhar buyrulan eserler için teşekkür edildiği bildirilmektedir. Hariciye Nazırı Ahmed Tevfik Paşa tarafından 7 Aralık 1899 tarihinde Sadaret makamına gönderilen ve Sadrazam Halil Rıfat Paşa tarafından 10 Aralık 1899 tarihinde kaleme alınan yazılarda, Berlin Müzesi için eski eser (kazı) araştırmaları hakkında taharriyat-ı nizam dairesinden ruhsat verilmiş, ortaya çıkacak eserlerden yarısının hükümet-i seniyyeye diğer yarısının Berlin Müzesi'ne verilmesine karar verildiği 30 Ekim 1899 (24 Cemaziyülahir 1317) tarihli “tezkire-i seniyye” ile kabul edilmiştir (EK 5).²²

II. Abdülhamid'in diplomasi anlayışı dâhilinde ve bu tür ilişkilere özen gösterdiği bilinen uygulamalardan olan kütüphane ve müzelerin eser/yayın ve obje değişimleri -hediyeleri-, uzun süredir siyasi ve askeri sorunların bulunduğu Rusya ile de sürdürülmüştür. 17 Nisan 1900 (4 Nisan 1316 - 16

²² Y.A.HUS 402-18 (7 Şaban 1317).

Zilhicce 1318) tarihinde II. Abdülhamid'in emri ile Birinci Mızraklı Süvari Alayı ile Ertuğrul Süvari Alayı (Söğüt Maiyet Bölüğü / Alayı) kıyafetleri ve daha önce Rusya Elçiliği Ateşemiliterliği tarafından istenen silahlar ile birlikte Petersburg [Topçu] Müzesi'ne gönderilmesi istenmiştir. 4 Mayıs 1900 (5 Mayıs 1316 - 18 Muharrem 1318) tarihli ve Serasker Rıza Paşa²³ imzalı belgede Rusya Elçiliği Ateşemiliterliği tarafından istenen silahların bir an önce gönderilmesi talep edilmektedir. Belge ekinde gönderilecek malzemenin listesi yer almaktadır (EK 6).²⁴

Petersburg Müzesi'ne Gönderilmek Üzere Hazırlanan Eşyanın Defteridir

Piyade efradına mahsus	Nişancı efradına mahsus	İstihkâm efradına mahsus
1 takım elbise	1 takım elbise	1 takım elbise
1 aded maa-püskül fes	1 aded maa-püskül fes	1 aded maa-püskül fes
1 aded palaska	1 aded palaska	1 aded palaska
1 aded çanta	1 aded çanta	1 aded çanta
1 aded matara	1 aded matara	1 aded matara
1 aded torba	1 aded torba	1 aded torba ve kürk-i galati
Fesli Zuhaf Alayına mahsus	Piyade Musiki efradına mahsus	Ertuğrul Alayı efradına mahsus
1 takım Elbise	1 takım elbise	1 takım elbise
1 aded kuşak	1 aded kordon	1 aded serpuş
1 aded maa-sarıklı fes	1 aded maa-püskül fes	1 çift apolet
1 aded palaska	İtfaiye efradına mahsus	1 aded fişenk çantası
1 aded çanta	1 takım elbise	1 aded maa-revolver galati kılıf kayışı
1 aded matara	1 aded maa-püskül fes	
Mızraklı Alayı efradına mahsus	Süvari 4. Alayı efradına mahsus	Süvari 5. Alayı efradına mahsus
1 takım elbise	1 takım elbise	1 takım elbise
1 aded serpuş	1 aded serpuş	1 aded serpuş
1 çift apolet	1 çift apolet	1 çift apolet
1 aded ruganlı palaska	1 aded fişenk çantası	1 aded fişenk çantası
1 aded maa-revolver galati kılıf kayışı	1 aded revolver galati kılıf kayışı	1 aded revolver galati kılıf kayışı
Süvari ve Topçu efradına mahsus		
1 takım elbise		
1 aded kılıf kayışı		
1 aded palaska		
1 aded serpuş		

²³ Mehmed Rıza Paşa (1844/5-1920), Eylül 1891 - Temmuz 1908 arasında seraskerlik yapmış Osmanlı mareşali.

²⁴ Y.MTV 202-98 (18 Muharrem 1318).

Yukarıdaki liste incelendiğinde malzemeler arasında silah, mühimmat ve kışlık elbise yer almamaktadır. Söz konusu askeri birliklere ait silah ve kışlık elbise Tophâne Müşirliği'nin 29 Mayıs 1900 (16 Mayıs 1316 - 29 Muharrem 1318) tarihli ve Seraskerliğin 13 Nisan 1901 (23 Zilhicce 1318 - 31 Mart 1317) tarihli yazışmaları ile Petersburg [Topçu] Müzesi'ne gönderilmiştir.

Tophâne Müşirliği tarafından 29 Mayıs 1900 (29 Muharrem 1318 - 16 Mayıs 1316) tarihinde büyük olasılıkla Seraskerlik makamına gönderilen yazıda, daha önce Petersburg Topçu Müzesi'ne gönderilen Ertuğrul ve Mızraklı Alaylarına mensup piyade, topçu, süvari ve istihkâm askerlerine ait kıyafetlerin yanı sıra unlara ait bazı silahların da gönderilmesi Rusya Büyükelçiliği Ateşemiliterliği tarafından dilekçe ile talep edilmiştir. Bu talep üzerine, belge ekinde yer alan ve aşağıda listede yer alan söz konusu sınıflara ait bazı silah ve teçhizat hazırlanarak müzeye gönderilmiştir (EK 7).²⁵

1 piyade zabıt seyfi	Tüfenkhâne-i 'Amire'ce müceddeden imal olunmuştur.
1 süvari seyfi	Hezaran kamışından mükemmel süvari kargısı Aded Sandık 1 1
1 topçu kasaturası	Tüfenkhâne-i 'Amire' mevcudundan Martini-Henry tüfenklerine mehsus maa-kayış mükemmel kasatura Aded 1
1 Mauser tüfeği kasaturası	
1 istihkâm küreği ma-kabza	
1 tabur	
Sandık 1	

Tophâne Müşirliği tarafından 13 Nisan 1901 (23 Zilhicce 1318 - 31 Mart 1317) tarihinde Seraskerlik Mektûbî Kalemi'ne gönderilen yazıda 17 Nisan 1900 tarihli yazıya da atıfla daha önce Petersburg Topçu Müzesi'ne gönderilen askeri kıyafetlerin yanı sıra Rusya Büyükelçiliği tarafından yapılan talep üzerine Ertuğrul ve Mızraklı Alaylara ait "kaput"ların da müzeye gönderilmesi istenmektedir (EK 8).²⁶

Müzeye gönderilecek silah, teçhizat ve kıyafetler için Ertuğrul ve Birinci Mızraklı Süvari Alayları'nın seçilmesi tesadüf olmasa gerektir. Özellikle Ertuğrul Süvari Alayı, 1886'da oluşturulmasından hemen sonra yurtiçi ve dışında özellikle yabancı devlet yöneticilerinin ve misyon görevlilerinin güvenliği için görev yapmıştır. Bunlardan en önemlisi, Kaiser II. Wilhelm'in (1888-1918) 1898'deki Kudüs ziyareti sırasında imparatoru karşılamak ve güvenliğini sağlamaktır. Bunun yanı sıra II. Abdülhamid'in özel muhafız alayı

²⁵ Y. MTV 202-142 (29 Muharrem 1318).

²⁶ Y. MTV 213-141 (23 Zilhicce 1318).

olması nedeniyle kısa zamanda yurt içinde de tanınır hale gelmiştir. 1896'da daha sonra saray ressamı olan Fausto Zonaro (1854-1929), Ertuğrul Alayı'nın Galata Köprüsü'nden geçişini tablolastırması ve padişaha takdim etmiştir. Ekim 1900'de Fransa Meclis Başkanı Paul Deschanel'in²⁷ II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. Yıldönümü sebebiyle İstanbul'u ziyaretinde II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'nda kabulünde tabloyu kendisine hediye etmiş, Zonaro aynı tabloyu küçük eklemelerle "Ertuğrul Süvari Alayı Köprüde" adlı tabloyu, II. Abdülhamid'in isteği ile tekrar yapmıştır (Zonaro, 2008: 145).

1900 yılı içinde müzecilik faaliyetlerinin uluslararası boyutu daha fazla ön plana çıkmıştır. 1880'li yıllarda Almanya ile siyasi ve ekonomik ilişkilerin yoğunlaşması, sadece bu konularda değil sosyal, bilimsel ve kültürel alanlarda da faaliyetlerin hızlanmasını sağlamıştır. Her ne kadar sosyal, bilimsel ve kültürel faaliyetler masum bir politikanın gerekleri olmasa da dönemin dengelerinin korunmasında taraflara sanılandan fazla fayda sağlamıştır. 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren yükseliş gösteren oryantalizm, bu ilişkilerin odak noktasında yer almış, Alman, Prusyalı, Avusturyalı ve Macar "oryantalistler" o dönem Osmanlı Devleti toprakları içerisindeki çeşitli bölgelerde dil bilimden arkeolojiye kadar çok farklı alanlarda araştırmalar yapmaya ve bunları bilim camiası ile buluşturmaya başlamışlardır. Bu araştırmaların mahiyeti ise dönemin siyasi konjonktürü ile paralel olarak, siyasi ilişkilerin boyutuna, ekonomik ve siyasi kazanımlara göre şekillenmiştir. Anadolu ve Ortadoğu coğrafyasının eski uygarlıklar ve semavî dinler açısından öneminin bilinmesi arkeolojiyi ve ona bağlı bilimleri 19. yüzyılda biraz daha ön plana çıkarmıştır. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti yerli ve/veya yabancıların arkeolojik kazı çalışmalarını Âsâr-ı 'Atikâ Nizâmnamesi ile düzenlemiştir. Ancak yukarıda bahsedilen nedenler ile bu nizamname bazı anlaşmalarla -ruhsatlarla- farklı biçimlerde de uygulanmıştır. *Weltpolitik* çerçevesinde II. Abdülhamid'i 2 kez (1889 ve 1898) ziyaret eden Kaiser II. Wilhelm, şüphesiz ki bu tür imtiyazların da sağlanması konusunda girişimlerde bulunmuş olmalıdır.

Birer devlet başkanı olarak kültürel yönden ortak noktaları olan II. Abdülhamid ve II. Wilhelm, kendi ikametlerinde ve ülkelerinin başkentlerinde kütüphane ve müzeler oluşturmuşlar, bunları ve daha önce açılmış olanları şahsî gayretleri ile geliştirmişlerdir. Müze envanterinin geliştirilmesinde karşılıklı hediyeler de önemli bir yer tutmuştur. Silah, arkeoloji, sanayi, sanat müzelerine karşılıklı obje ve malzemeler 1890'dan itibaren gönderilmeye ve alınmaya başlamıştır. 4 Ağustos 1900 tarihli

²⁷ Paul Eugène Louis Deschanel (1855-1922), Fransız Temsilciler Meclisi Başkanlığı ve Cumhurbaşkanlığı yapmış devlet adamı. Bakınız, BEO 1565-117306 (21 Cemaziyü'l-ahir 1318).

belgede, Alman İmparatoru'nun -Kaiser II. Wilhelm (1888-1918) olmalı- Berlin'de Bizans İmparatorluğu'na ait eserlerin sergilenmesi amacıyla kurduğu müzeye²⁸ konulmak üzere bazı eserlerin gönderilmesinin Müze-i Hümayûn tarafından önerildiği, söz konusu müzeye Ahırkapı civarında bulunan üzerlerine haç (salib) işareti kazınmış kürsü taşı ve direk (sütun) başlıklarının Müze-i Hümayûn memurlarına verilmesi ifade edilmektedir (EK 9).²⁹ Bu gelişmenin nedenlerinden ilki özellikle Prusya kralları ve Alman imparatorlarının 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren tarihsel, dini ve mimari açıdan Neo-Bizans fikrini benimsemeleridir (Shaw, 2004: 161-162). Özellikle Kaiser I. ve II. Wilhelm bu akımı en yoğun biçimde uygulamış ve yaygınlaştırmaya çalışmışlardır. Bu üsluba kaynaklık eden en zengin coğrafya da Türkiye'dir. 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren siyasi olarak Osmanlı Devleti ile yakınlaşmaya başlayan Alman İmparatorluğu, bu ilgisini doğrudan ve dolaylı olarak Osmanlı Devleti'ne iletmiştir. Bu ilgi siyasi bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. İkincisi ve daha özel olan nedeni, dostluk kuran her iki hükümdarın birbirlerine vermiş olduğu cülus ve yaş günü hediyeleri olmalarıdır. Bilindiği gibi 1898'de yeni müttefikini ziyaret eden Kaiser II. Wilhelm, II. Abdülhamid'in 25. hükümdarlık -cülûs- yılını kutlamak için kendisi ve Alman halkının desteğini göstermek için Alman Çeşmesi'ni hediye etmiştir (Bayraktar, 2010: 59-96). Yaklaşık 3 yıllık bir hazırlık ve inşaa süreci olan bu hediye, her ne kadar fazla ilgi görmese de Hristiyan bir müttefike tanınmış önemli bir ayrıcalıktır. Çeşmenin Mayıs 1900'de başlanan inşaa sürecine paralel olarak değerlendirilebilecek olan Bizans eserlerinin Berlin'deki müzeye gönderilme önerisi, belki de Bizans kültürüne ilgisi ile bilinen II. Wilhelm'e yapılan bir jesti işaret etmektedir. Yapılan belge ve kaynak incelemelerinde konuya ilişkin net bilgilere erişilememiştir. Yukarıda bahsedilen "taşların" gönderilmesi ile ilgili en yakın kanıt, 1900'de Berlin Müzesi direktörü Theodor Wiegand'ın girişimiyle İstanbul, Selanik ve Alaçam'da³⁰ üzerlerinde Hristiyanlığa ait bazı ifadelerin bulunduğu Bizans dönemine ait 9 "taşın" benzerlerinin bulunduğu Berlin Müzesi'ne gönderilmesinde herhangi bir sakıncanın olmadığına dair gerçekleşen yazışmalardır (Shaw, 2004: 160-161). Ancak hem sanat tarihçiler hem de arkeologların bu iki olayın paralelliği nedeniyle burada bahsi geçen ve

²⁸ Belgede bahsi geçen müze, Kaiser II. Wilhelm tarafından kurulan *Kaiser Friedrich Museum* olmalıdır. Müze, 1897-1904 tarihleri arasında Ernst Eberhart von Ihne tarafından inşaa edilmiştir. Müze bünyesinde Bizans eserleri *Museum für Byzantinische Kunst* koleksiyonunda sergilenmiştir. Müzenin adı 1956'da *Bode Museum* olarak değiştirilmiştir.

²⁹ Y.PRK.ASK 163-11 (7 Rebiü'l-ahir 1318).

³⁰ Selanik ve Alaçam'daki taşlar Müze-i Hümayûn'a getirilmiştir. Bakınız, MF. MKT 461-68 (13 Rebiü'l-ahir 1317). Yazarın olay ile ilgili sunduğu ve kaynakçasında yer alan Maarif - İradeler 365-1997.1 fon kodlu ve 13 Ramazan 1317 tarihli belgeye erişilememiştir.

sergilenmek üzere gönderilen kalıntıların hikâyesini incelemesi gerektiği kanaatindeyiz.

19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında oldukça hareketli bir siyasi sürece giren Osmanlı Devleti, Avrupa'nın büyük devletleri ile siyasi ve ekonomik ilişkiler kurmanın yanı sıra o dönem için siyasete fazla belirleyici olmayan Avrupa hatta Güney Amerika devletleri ile de kültürel ilişkilerde bulunmuştur. Bunlar arasında 18. yüzyıl başında ilişkilerin gelişmeye başladığı İsveç de yer almaktadır. İsveç [ve Norveç] ile bilinen en dikkat çekici ilişki Demirbaş Şarl (XII. Charles) olayıdır. Siyasi bir krize dönüşen bu olay, 1900 yılında İsveç [ve Norveç] için kültürel ve bilimsel bir kimlik kazanmıştır. 15 Eylül 1901 tarihinde Tophane-i Amire Müşiriyeti'ne gönderilen yazıda, Stockholm [Milli] Müzesi³¹ memurlarından Doktor Martin'in İsveç ve Norveç sefareti kavaslarından (elçilik görevlisi) Ali Efendi ile beraber (15 Eylül 1901, Cumartesi) Harbiye ambarına gelerek kadim ümera-yı İslamiye miğferlerinden, kadifeli ve sarı tenekeli 6 ve toplam 18 adet miğferin fotoğrafını çektiği Pazar günü yine geleceğini beyan ederek saat 8 buçuk civarında gideceği Silahhane-i Hümayun memurları tarafından bildirilmektedir. Tophane-i Amire Mer'i Umumi Mekatib-i Askeriyesi'nden Reha Bey'in Tophane-i Amire Müşiriyeti'ne gönderdiği 16 Eylül 1901 tarihli diğer yazıda ise Doktor Martin'in İsveç ve Norveç sefareti kavaslarından Ali Efendi ile birlikte (16 Eylül 1901, Pazar) saat 6 buçuk civarında Harbiye ambarına gelerek kadim ümera-yı İslamiye miğferlerinden 20 ve iki adet demirden mamul beygir başlığının fotoğraflarını alarak saat 8 buçuk civarında ayrıldıkları silahhane-i hümayun müdüriyetinden alınan jurnalde belirtildiği, bu konuda ne yapılması gerektiğine dair emir bekledikleri belirtilmektedir (EK 10).³² Belgede ismi geçen Stockholm Müzesi memurlarından ve İsveç kralının özel kütüphanecisi olan Dr. Martin, bazı İstanbul kütüphanelerinde ve Hazine-i Evrâk'da Demirbaş Şarl ile ilgili kitap ve belge araştırmak üzere Kasım 1900'de Şarl'ın bir müddet ikamet ettiği Dimetoka üzerinden İstanbul'a gelmiş ve 1901 sonuna kadar kalmıştır. Dr. Martin yukarıdaki belgede bahsedilen araştırmasından önce İsveç Kralı XII. Charles'in Osmanlı Devleti'ne ilticası sırasında kaldığı Dimetoka'da araştırmalar yapmak ve İstanbul'daki kütüphaneleri ziyaret etmek için 8 Kasım 1900'de resmi izin isteminde bulunmuştur.³³ Bu istem, 11 Kasım 1900'de (25 Receb 1318 - 5 Teşrin-i sani 1316) Dâhiliye Nezareti tarafından olumlu karşılanmış ve daha önce benzer istemlerdeki gibi izin verilmesine karar verilmiştir.³⁴ Kasım

³¹ Natiolamuseum.

³² Y.PRK. ASK 174-78 (2 Cemaziyü'l-ahir 1319).

³³ İ. HUS. 85-56 (15 Receb 1318/26 Teşrin-i evvel 1316).

³⁴ BEO 1579-118421 (18 Receb 1318), İ. HUS. 85-80 (25 Receb 1318), DH. MKT 2429-66 (25 Receb 1318).

1900-Ağustos 1901 tarihleri arasında yukarıda bahsedilen yerlerde araştırmalar yapan Dr. Martin 2 Ağustos 1901'de (16 Rebiü'l-ahir 1319 - 20 Temmuz 1317) yine İsveç kralı XII. Charles ile ilgili Hazine-i Evrâk'da da araştırma yapma talebinde bulunmuştur. Dr. Martin'in bu isteği Hariciye Nezareti tarafından olumlu bulunmuş ve gerekli izin verilmiştir.³⁵ Ancak 14-25 Şubat 1901 tarihleri arasında İsveç Ulusal Müzesi Arşivi yetkililerine yöneltilen Dr. Martin'in kim olduğu, tam adı, görevi ve ziyaretleri ile ilgili sorulara müze arşiv sorumlusu tarafından verilen cevap dikkat çekicidir; "Müze arşivinde Dr. Martin ve ziyaretleri ile ilgili belge/materyal bulunmamaktadır". Gelen yetersiz/isteksiz cevap sonrasında yapılan araştırmada söz konusu kişinin sanat eseri koleksiyoncusu, kültür tarihçisi, diplomat ve oryantalist Fredrik (Fredric) Robert Martin (1868-1933) olduğu anlaşılmıştır³⁶ (Jarring, 2019).

20. yüzyılın Avrupa siyasetinde belirleyici olan ülkelerden biri de İtalya Krallığı olmuştur. 1856'da Abdülmecid döneminde başlayan ilişkiler, 1911'deki Trablusgarp savaşına kadar belirli bir seviyede ilerlemiştir. Diğer Avrupa ve denizaşırı ülkelerle olan kültürel ilişkiler İtalya Krallığı ile olan iletişim yeni olarak nitelendirilebilir. İtalya ile olan ilişkiler 20. yüzyılın başında ilginç bir olayla başlamıştır. 29 Temmuz 1900'de ikinci defa İstanbul'da bulunan ve İtalya'ya kral olarak dönen III. Vittorio (Victor) Emanuele (1900-1946) için bir hediye girişimi olmuştur. II. Abdülhamid ile III. Vittorio Emanuele arasındaki "hediyeleşme" erişilen belgeler ışığında tablo ve silah üzerine yoğunlaşmıştır. Dönemin Roma büyükelçisi Mustafa Reşid Bey tarafından tercüme edilen 3 Mart 1901 (13 Zilkade 1318 - 19 Şubat 1316) tarihli ve 2 Mart 1901'de Roma'daki Kraliyet Saray müdürüne konuyla ilgili yöneltilen soruların cevabını içeren telgrafta, kral tarafından padişaha iletilmek üzere 2 büyük tablo gönderildiği ifade edilmektedir. Bu 2 tablonun yerleştirildiği sandık veya kutular Köstence'de bulunan 2 İtalyan vatandaşı Guiseppe Pensesi (?) ve Maroni Giovanni aracılığıyla Bosnia³⁷ vapuru ile İstanbul'a gönderilmiş, sandıklar Rüsumat Enameti'ne teslim edilmiştir. Rüsumat Emaneti'nden gönderilen 4 Mart 1901 (13 Zilkade 1318 - 4 Mart

³⁵ HR. TH 249-7. İznin verildiği bu yazı ile BEO 1579-118421 fon kodlu belgenin içeriği birbirine çok yakındır. Belgenin tarihi, diğerleri ile de paralel olarak Receb 1318 olmalıdır.

³⁶ İsveç Devlet Arşivi'nde yer alan kısa biyografisinde şu ifadeler yer almaktadır. "Bland hans forskningsuppgifter i Konstantinopel ingick att söka efter dokument angående Karl XII:s tid i Turkiet och runinskrifter från varingarnas tid i Bysans; forskningarna blev resultatlösa". İstanbul'da XII. Karl'ın Türkiye'de bulunduğu döneme ait ve Bizans dönemine ilişkin yazıtlara dair yaptığı belgesel araştırmalar pek verimli olmamıştır.

³⁷ Söz konusu vapur -buharlı gemi- 1898'de denize indirilen, Navigazione Generale Italiana şirketine ait İtalyan bandıralı SS Bosnia adlı yolcu/kargo gemisidir. Gemi, 10 Kasım 1915'te Claus Rücker komutasındaki Alman U-34 denizaltısı tarafından Girit açıklarında batırılmıştır. Bkz. <https://www.wrecksite.eu/wreck.aspx?134791>

1316) tarihli bir diğer belgede, söz konusu tabloların söz konusu kişilerce gönderildiği teyit edilmiştir. 3 Mart 1901'deki telgrafta belirtilen bilgilere ek olarak hazırlanan 6 Mart 1901 tarihli bir diğer telgrafta ise Roma büyükelçisi Mustafa Reşid Bey diğer mesajlardan farklı olarak Permizi (?) ve Maroni (?) adlı iki İtalyan ressama ait 2 tablonun gönderildiğinden bahsetmektedir (EK 11).³⁸ Yaklaşık 1 yıl sonra iki hükümdar arasındaki hediyeleşme aksaklıklara rağmen devam etmiştir. 15 Nisan 1902 (6 Muharrem 1320) tarihli şifre yazıda Müze-i Hümayûn'da sergilenen bazı eski eserlerin³⁹ padişahın isteğiyle alçıdan kalıpları alınarak İtalya kralına hediye edilmiştir. İtalya kralı bu hediyelere teşekkür için geçen mevsim gönderilmesi ertelenmiş olan büyük bir tablo ve İtalya ordularının kullandığı silahların numunelerinin padişaha bir hürmet ifadesi olarak verilmesinde amirallerinden birini görevlendirdiğini ve bunların hüsn-i kabulünü ümit ettiğini bildirmektedir (Bakınız Belge 8).⁴⁰ Kendisinin de tablo ve silah koleksiyonu olduğu bilinen II. Abdülhamid, tablo ve silahların karşılığı olarak Ağustos 1904'te III. Vittorio Emanuele'ye Osmanlı ordularının kullandıkları silahlardan oluşan bir koleksiyonu hediye etmiş ve koleksiyon silah müzesinde gönderilmeden önce kralın konutunda sergilenmiştir.⁴¹ 6-19 Şubat 2019 tarihleri arasında Askerî Müze yetkilileri ile e-posta üzerinden yapılan haberleşmede; "müzede 1902 öncesine ait koleksiyonda İtalyan menşei silahlar bulunmaktadır. Bu silahlar arasında yer alan Vetterli-Vitali tüfekleri, 19. yüzyılın son çeyreğinde yapılmış örneklerdir. Yapılan ön incelemede bu silahların II. Abdülhamid'e hediye edilen silahlar olduğuna ilişkin bir kayıt bulunamamıştır." bilgisi alınmıştır. Bu bilgi doğrultusunda söz konusu silahların II. Abdülhamid'in hali sonrasında Yıldız Sarayı'ndaki tasfiye sürecinde kaybolmuş veya Askerî Müze dışındaki bazı kurumlara dağılmış olma olasılığı yüksektir. Yıldız Silahhanesi, Yıldız Poligonu ve diğer bazı dairelerindeki silahların Haziran 1909 ile Temmuz 1910 tarihleri arasındaki komisyon yazışmaları ile Maçka Silâhâne-i Hümayûn'una ve Eslihâ-yı Askeriye Müzesi'ne teslim edildiği bilinmektedir (Candemir, 72-76; 213-214).

Sonuç

Bilindiği üzere II. Abdülhamid dönemi Osmanlı Devleti'nin Batı Uygarlığı nezdindeki algı politikasının yeniden dizayn edilmeye çalışıldığı, uluslararası prestijinin korunmaya çalışıldığı bir süreci ifade eder. Bu süreçte dönemin teknolojik koşulları dikkate alındığında, oldukça geniş ve bir kadim

³⁸ Y.PRK.ML 20-77 (13 Zilkade 1318).

³⁹ III. Vittorio Emanuele 1890'da veliahtken İstanbul'u ziyaret etmiştir bu ziyaretinde Müze-i Hümayûn'daki söz konusu eserleri görmüş olabilir.

⁴⁰ Y.PRK.EŞA 40-4 (6 Muharrem 1320).

⁴¹ Y.PRK.TŞF 7-65 (16 Cemaziyülahir 1318).

medeniyet coğrafyasına hükmeden Osmanlı Devleti hem medeniyetini doğru tanımak hem de sosyo-kültürel prestijini de üst düzeyde tutmak için müzecilik faaliyetlerine ihtiyaç duyulmuştur. Müzecilik, sahip olunan kültürel mirasın keşfedilmesi, korunması ve sergilenmesi açısından gelecekte telafisi mümkün olmayacak kayıpların engellenmesi anlamını ve amacını da taşımaktaydı. Bu bağlamda makalede ele alınıp irdelenen belgeler de göstermektedir ki II. Abdülhamid döneminde müzecilik faaliyetlerinin asıl amacının da ötesinde diplomasinin vazgeçilmez unsurlarından biri haline gelmiştir. Müze-i Hümâyûn'un kurulmasından sonraki süreçte gerek yabancı arkeologların gerekse Müze'nin yaptığı kazılarda elde edilen eserlerin Osmanlı Devleti tarafından da kabul edilmesi, uygarlık tarihine doğrudan katkı sağlamanın sadece Batılı devletlerin tekelinde olmadığını da bir göstergesi olması açısından önemlidir. Bu kabullenme/sahiplik ile Batılıların karşısına yeni bir argümanla çıkılmış, sadece ekonomik alanda değil, ültürel alanda da Batı ile mücadele edilebileceği gösterilmeye çalışılmıştır. Ancak arkeolojik buluntulara bakış açısı ve "değerleri"nin anlaşılması, Osmanlı Devleti açısından Batıya göre daha geç ve zor olmuştur. Bu durumun düzeltilmesi veya arkeolojik düzeydeki mücadelenin daha dengeli biçimde ilerleyebilmesi için yenilenen 1884 ve 1906 tarihli Âsâr-ı 'Atikâ Nizâmnâmeleri, zaman zaman Yıldız Sarayı ile Müze'nin bağlı olduğu Maarif Nezareti arasında anlaşmazlıklara neden olmuştur. Bunda dönemin siyasi yapısı ve yönetim tarzının da önemli etkisi olduğu bir gerçektir. Söz konusu dönemde arkeolojik buluntuların özellikle de Hristiyanlığın ilk dönemlerine ait Bizans eserlerinin önemli bir diplomasi-denge politikasının parçası olduğu, belgeler ve olaylardan açıkça görülebilmektedir. Müzecilikte yaşanan bu olayların sadece makalenin tarihi kapsamı içerisindeki II. Abdülhamid dönemi ile sınırlı kalmadığının bilinmesi gerekmektedir. Her ne kadar gizli anlaşmalar, ayrıcalıklar, ruhsat ve izinler çerçevesinde gelişen ve belgelerle ortaya konulan olaylar ülkemizde müzecilik adına yapılan hukukî, sosyal ve kültürel faaliyetlerin şekillenmesinde ve Müze-i Hümâyûn'un günümüzde Avrupa'nın sayılı müzeleri arasında yer almasında da belirleyici olduğunu ifade etmek isteriz.

KAYNAKLAR

- Akın, Nur. “Osman Hamdi Bey, Âsâr-ı ‘Atikâ Nizâmnâmesi ve Dönemin Koruma Anlayışı Üzerine”. *Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyum 17-18 Aralık 1992* içinde (233-239). Yay.Hazl.: Zeynep Rona. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993.
- Bayraktar, İlona, “Kaiser II. Wilhelm’in İstanbul’a Üç Ziyareti ve Hediyeler”. *İki Dost Hükümdar, Sultan II. Abdülhamid Kaiser II. Wilhelm* içinde (59-96), TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı, İstanbul 2010.
- Candemir, Murat, *Son Yıldız Düşerken*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2011.
- Cezar, Mustafa. *Sanatta Batı’ya Açılış ve Osman Hamdi I.* Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.
- Çal, Halit, “Osmanlı Devletinde Âsâr-ı ‘Atikâ Nizâmnâmeleri”. *Vakıflar Dergisi* (26), 391-400, 1997.
- Eldem, Edhem. *Osman Hamdi Bey: İzlenimler 1869-1885*, P Kitaplığı, İstanbul 2015.
- Karaduman, Hüseyin. “Belgelerle İlk Türk Âsâr-ı ‘Atikâ Nizâmnâmesi”. *TTK Belgeler* 25 (29), 73-87, 2004.
- Müze-i Hümayûn Âsâr-ı Mısriyye Kataloğu*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1900.
- İSFİLA Türk Pulları Kataloğu: Turkish Stamps Catalogue 1863-2013*, Hazl.: M. Ziya Ağaoğulları ve M. Bülent Papuçcuoğlu, İstanbul Filateli ve Kültür Merkezi A.Ş., İstanbul 2014.
- Jarring, Gunnar. *Fredrik R Martin*. <https://sok.arkivet.se/sbl/mobil/Artikel/9129>
- Shaw, Wendy M. K., *Osmanlı Müzeciliği: Müzeler, Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi= Possessors and Possessed (Museums, Archaeology, and the Visualization of History in the Late Ottoman Empire)*. Çev.: Esin Soğancılar. İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- Zonaro, Fausto, *Abdülhamid’in Hükümdarlığında Yirmi Yıl: Fausto Zonaro’nun Hatıraları ve Eserleri*. Haz.: Cesare Mario Trevigne ve Erol Mahzume. Çev.: Turan Alptekin ve Lotte Romano. YKY Yayınları, İstanbul 2008.

BELGELER

BEO 1565-117306

BEO 1579-118421

DH. MKT. 2429-66

HR. TH. 249-7

İ. HUS. 85-56

İ. HUS. 85-80

MF. MKT. 461-68

Y. A. HUS. 214-67

Y. A. HUS. 402-18

Y. EE. 72-162

Y. MTV. 18-35

Y. MTV. 54-8

Y. MTV. 68-66

Y. MTV. 202-98

Y. MTV. 202-142

Y. MTV. 213-141

Y. PRK. ASK. 163-11

Y. PRK. ASK. 174-78

Y. PRK. EŞA. 26-32

Y. PRK. EŞA. 28-36

Y. PRK. EŞA. 40-4

Y. PRK. MİL. 20-77

Y. PRK. TŞF. 7-65

